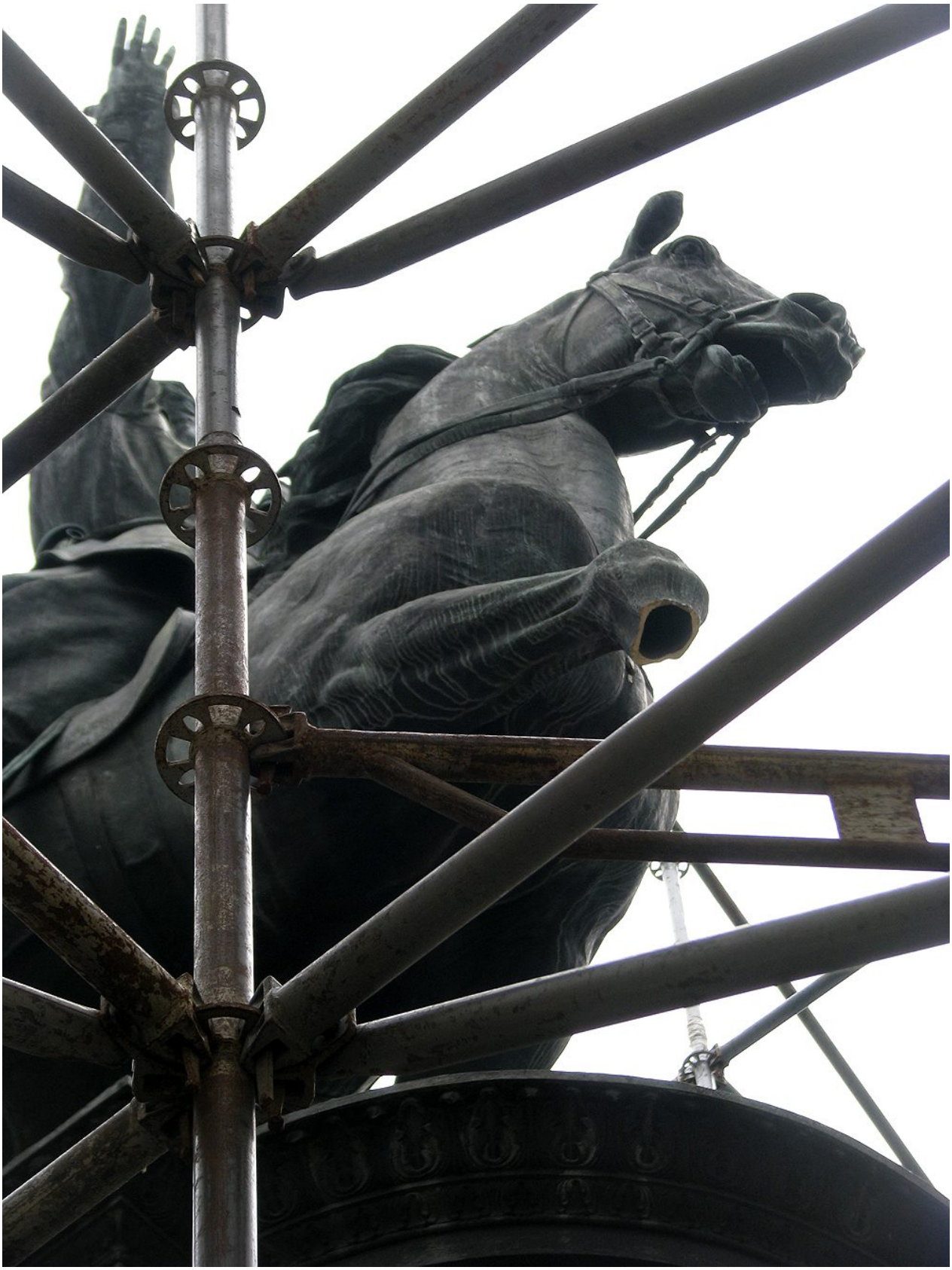
Щорс, авангард і всесвітня революція



Цей текст – адаптована автором для публікації версія маніфесту "Проти національного авангарду", який був розміщений у просторі виставки Postponed Futures (Відкладене Майбутнє) у лондонській галереї GRAD. Postopned Futures – проект, що тематизує стосунки між національним та універсальним у мистецтві в Україні 1910-30х років, зв'язок між мистецьким і політичним вимірами авангарду й актуальні полеміки навколо терміна "український авангард".

Микола Щорс був українським революціонером, що після Жовтневої революції брав участь у громадянській війні на боці більшовиків. 1919 року він загинув за нез'ясованих обставин від пострілу в потилицю. Найімовірніше, Щорса вбили самі більшовики. Існує припущення, що це сталося внаслідок українізації, яку Щорс впроваджував на територіях, контрольованих його військом.

Більш ніж десятиліття по його смерті, за часів сталінізму, Щорс став твором мистецтва. Точніше, сотнями мистецьких творів, які звеличували загиблого революціонера. Але режим, який продукував ці твори, був утіленням усього, із чим Щорс воював. Коли виник культ Щорса, цей режим уже винищив більшість його товаришів по революції, піддав своїх громадян безжальній експлуатації та прирік на голодну смерть мільйони мешканців України.

1939 року Олександр Довженко зняв епічний військовий фільм під назвою "Щорс". Існує версія, що фільм замовив Довженкові особисто Сталін. Так чи інакше, "Щорс" – це один із найцікавіших фільмів Довженка і його неможливо сприймати як просту пропагандистську роботу. Фільм було створено в мінливій та параноїдальній атмосфері передвоєнного СРСР. Але Довженку вдалося порушити одну з ключових історичних тем XX століття, що напередодні війни між СРСР і нацистською Німеччиною була, здавалося, аж ніяк не на часі. Щорс у Довженка – персонаж, який ставить питання про всесвітню революцію.

Фільм "Щорс" розпочинається в історичний момент, коли комуністичну революцію ще не було обмежено кордонами однієї держави, а її поширення на Західну Європу здавалося необхідністю історичного процесу. Першою на черзі була батьківщина Маркса та Енгельса. На початку фільму стається, здавалося б, незворотне. Серед німецьких військ, що саме воюють в Україні із загонами Щорса, поширюється інформація про повалення Кайзера та робітничу революцію в Німеччині. Вони відмовляються воювати з більшовиками та вимагають у свого командування негайного повернення додому. "Ще ніколи доля нашої батьківщини не залежала такою мірою від України", – слова одного з німецьких офіцерів. "У вас, на Україні, занадто багато думають", – каже Щорсові більшовик, що безуспішно намагається відправити його загони з України до Сибіру. Щорс відмовляється: попереду – тобто в західному напрямку – всесвітня революція.

Решту фільму, безвідносно до намірів Довженка, можна вважати історією про революційну зраду, відмову від глобального горизонту, загрузання революції у локальних битвах, пошук внутрішніх ворогів. Революція в Німеччині зазнала поразки, тим самим створивши ґрунт для націонал-соціалізму. Невдовзі після виходу "Щорса" із цим наслідком революційної поразки

почне воювати й Довженко. Але 1939 року всесвітня контрреволюція все ще могла піти непередбачуваним шляхом. Довженко відтворив цю можливість на рівні оптичного несвідомого: шляхом композиції останнього кадру в фільмі. Завершуючи свою фінальну промову, Щорс викидає руку вгору, в позакадровий простір, і ми не маємо змоги побачити: його долоня стиснута в кулак чи витягнута вперед? Від цієї різниці залежить чимало. Але Довженко воліє не уточнювати.

“Щорс” Довженка можна вважати пропагандистським фільмом принаймні в одному значенні: він спрямований на конструювання реальності, а не на її репрезентацію. Це конструювання тривало й після смерті ймовірного замовника фільму. 1954 року саме образ із фільму Довженка було використано для ескізу пам’ятника Щорсові на бульварі Шевченка в Києві. Це далеко не єдиний історичний міф, пов’язаний із цим монументом. Останній голова Компартії УРСР Леонід Кравчук, який фактично вивів Україну з Радянського Союзу, в інтерв’ю продовжує стверджувати, що саме він у свої студентські роки позував для пам’ятника Щорсу. При цьому Кравчук підтримує ідею знесення пам’ятника, навколо чого вже не перший рік вирують пристрасті. Хоча минуло майже три десятиріччя з того моменту, коли – за допомогою Кравчука – радянський комунізм припинив своє існування, саме комунізм в Україні залишається найзручнішою мішенню, на яку можна повісити все що завгодно. Передусім – гріхи нового капіталістичного порядку. Адже справжня проблема України – зовсім не в тому, що нею керують бізнесмени-поціновувачі Ейн Ренд та ґанґстери-фанати Муссоліні. Справжня проблема – в тому, що тут іще не повалено всі пам’ятники Щорсу.

Сьогодні київського Щорса завішано жовто-блакитним банером, що приховує не так сам пам’ятник, як недолугість силового апарату держави, нездатного втілювати закони навіть про таку невинну річ, як знищення творів мистецтва. Але цей декомунізаційний банер, що нагадує твір crapstraction-живопису, ще й завершує певний культурний цикл, що розпочався рівно сто років тому. Тоді Микола Щорс належав до політичного крила того масового руху, чиє художнє крило дало світові революцію в мистецтві, відому як радянський авангард.

Політичне крило зазнало поразки вже в той момент, коли революцію було обмежено державним кордоном. Відповідно, художнє крило зазнало поразки в момент, коли стало називатися “російським авангардом”. Це протиріччя у термінах, адже історичний авангард за визначенням був міжнародним, інтернаціоналістичним явищем. Із тієї ж причини протиріччям у термінах є і словосполучення “український авангард” – на превеликий жаль для всіх, хто вважає, що просування цієї ідеї служить прогресивній антиколоніальній повістці. В авангарду як художнього руху за всесвітню революцію не могло бути національного характеру – його горизонт був глобальним. Вживання терміна “російський авангард” служить виключно скасуванню самої ідеї авангарду. Поняття “український авангард” могло б служити тій самій цілі – але однозначно відкидати його зарано. Воно ще має послужити скасуванню ідеї про авангард “російський”.

До чого ж тут Щорс? Для нього – як і для чималої кількості художників-авангардистів – класова боротьба з’єдналася з антиколоніальною програмою всесвітньої революції. Але

принаймні в одному смислі Щорс опинився попереду всього авангарду: його було вбито одним із перших.